

6. Het 'spreken' van God: wat stellen we ons daarbij voor?

[Over het spreken van God gesproken](#)

[God sprak bij wijze van spreken](#)

[Hoe komen godswwoorden tot stand?](#)

[Het spreken van God bij de profeten: religieuze ervaring en overtuiging](#)

[Directe bewustwording van het spreken van God tijdens een religieuze ervaring](#)

[De bewustwording achteraf van het spreken van God in een gebeurtenis](#)

[Het spreken van God in de geschiedschrijving: een kwestie van geloof](#)

Over het spreken van God gesproken

Het zal iedereen, die ook maar enigszins vertrouwd is met de Bijbel, opgevallen zijn hoe vaak er uitspraken in voorkomen die geformuleerd zijn als woorden door God gesproken. Wij hoeven alleen maar te letten op het veelvuldig gebruik van de zogenaamde godsspraakformules, 'God zei', 'God sprak', 'De HEER zei', 'Zo zegt de HEER', enz., die wij in het Oude Testament tegenkomen. In het Nieuwe Testament treffen we een andere situatie aan. Daar vinden we uitdrukkingen als deze alleen op plaatsen waar verwezen wordt naar schriftgedeelten in het Oude Testament (bijvoorbeeld Matteüs 22:44). De voornaamste reden hiervoor is dat het jodendom, waarin het oudste christendom wortelde, op dat moment tot een boekreligie geworden was. Voor hen sprak God in de eerste plaats uit de Heilige Schrift, waarin het spreken van God als het ware gestold was. Het 'spreken' van God wordt in het Nieuwe Testament meestal omschreven als het 'geven' of 'doen horen' van een 'godsspraak' (vergelijk Lucas 2:26; Handelingen 10:22; Romeinen 11:4; Hebrëeën 8:5; 11:7 en 12:25). Soms wordt er in de verhalen gebruik gemaakt van engelen die verschijnen en namens God spreken (zoals bijvoorbeeld in Matteüs 1, 2 en 28:5, en Lucas 1 en 2).

In het Oude Testament is het spreken van God echter een vast onderdeel van het theologisch spraakgebruik. Reeds in het eerste hoofdstuk van Genesis komen wij diverse keren de woorden 'En God zei' tegen. En als wij het laatste boek, Maleachi, opslaan, zien wij dat dit boek eindigt met een als godswoord geformuleerde uitspraak. In bepaalde Bijbelboeken, zoals Exodus, Leviticus, Numeri en de boeken van de profeten, wemelt het van zulke aan God toegeschreven uitspraken.

Wat moeten wij ons daar nu eigenlijk bij voorstellen? Hebben de mensen van de Bijbelse tijd God soms zintuiglijk hoorbaar horen spreken? En hebben ze daarna de gehoorde woorden opgeschreven? Kunnen wij ons enige voorstelling maken van het 'spreken' van God bij de schepping van de wereld? Hoe heeft Hij de wereld door zijn 'woord' geschapen? Heeft iemand Hem bij de schepping horen spreken? Hebben de mensen in de tuin van Eden werkelijk de stem van God gehoord? Heeft Abraham een stem uit de hemel gehoord? Wat moeten wij denken van het spreken van God tot Mozes in de geschiedschrijving, waarbij haast iedere handeling van deze leider voorafgegaan wordt door een

opdracht van God, en waarbij het zo voorgesteld wordt als zou God allerlei wetten, geboden en voorschriften aan hem hebben gedicteerd? Heeft het volk Israël God de Tien Geboden met luide stem horen proclameren vanaf de berg Sinai? Hebben de profeten Gods stem uit de hemel gehoord?

Kortom, hoe moeten we ons de communicatie tussen God en mens in de Bijbelse tijd voorstellen?

Je zou je natuurlijk heel gemakkelijk van deze vragen af kunnen maken door te zeggen dat God in die tijd inderdaad op een concrete, zintuiglijk hoorbare wijze met mensen gesproken heeft. Want dat staat er toch! God heeft immers zelf in de tuin van Eden tot Adam geroepen: *Adam, waar ben je?* en tot Mozes vanuit de brandende braamstruik: *Mozes, Mozes!*, en tot de kleine Samuël in de tempel: *Samuël, Samuël!* Hij heeft toch woordelijk tot Abraham gezegd: *Ga uit uw land...* en tot Mozes: *Spreek tot de Israëlieten en zeg tot hen...* Maar zo eenvoudig ligt het natuurlijk niet.

Bovendien roept een dergelijke voorstelling van zaken allerlei vragen op. Heeft God alleen in de Bijbelse tijd zo met mensen gecommuniceerd, of spreekt Hij nog steeds tot mensen? Zo ja, hoe dan? Sprak God alleen Hebreeuws, of spreekt Hij alle talen van de wereld? Hoort iedereen God in zijn eigen taal spreken? Of heeft God zich in de na-Bijbelse tijd weer uit de wereld teruggetrokken en zitten we daardoor sindsdien met een zwijgende God? En is het misschien mede daarom dat sommige theologen God in onze tijd dood hebben verklaard?

Nee, met een naar de letter verstaan van de godsspraakformules en met een letterlijke opvatting van de aan God toegeschreven woorden komen we niet verder. We raken uiteindelijk verstrikt in het probleem van de zwijgende God. Hier komt nog bij dat we met een letterlijk verstaan van het spreken van God totaal voorbijschieten aan de eigenlijke bedoeling van de Bijbelse schrijvers en hen daardoor volkomen misverstaan. Ik ben ervan overtuigd dat zij de eersten zouden zijn die zouden protesteren tegen een letterlijk verstaan van de gedachte van het spreken van God. Zij zouden ons willen toeroepen: Dat hebben wij niet zó bedoeld! Het is een manier van zeggen om onze godservaringen en ons geloof in God en in zijn handelen onder woorden te brengen! Het 'spreken' van God is de manier bij uitstek waarop wij vanuit ons geloof over en namens God spreken!

Toen ik mij dertig jaar geleden voor het eerst werkelijk ging verdiepen in de problematiek van het spreken van God, is het me tot mijn verbazing opgevallen hoe weinig hierover in de moderne theologie serieus is nagedacht en geschreven. Er wordt noch in commentaren op de Bijbel, noch in werken over de theologie van het Oude Testament, noch in dogmatische werken, zover ik kon nagaan, ook maar enigszins genuanceerd op deze zaak ingegaan. Theologen houden zich óf op de vlakte, door er niet expliciet over te spreken, óf men hult zich in een waas van vaagheid, door zich te verschuilen achter begrippen als 'Gods openbaring' of 'Woord van God' en 'Gods geboden'. Men doet daarbij dan net alsof het spreken van God in de Bijbel de normaalste zaak van de wereld was, en wekt de indruk dat de godsspraakformules en de directe rede letterlijk moeten worden opgevat. Met de Bijbel in de hand wordt dan al te makkelijk gezegd: God zegt zelf.... Nergens in de theologische literatuur is er méér vaagheid dan juist ten aanzien van deze theologische notie.

Er is nauwelijks literatuur over dit onderwerp te vinden. Afgezien van een aantal tijdschriftartikelen en enige verouderde werken over het idee van het goddelijke woord, bestaat er anno 1999 nog steeds geen monografie die specifiek is gewijd aan het spreken van God in het Oude Testament. Wel zijn er enkele aanzetten gegeven tot een systematisch onderzoek naar de goddelijke monologen en het gebruik van de directe rede in verband met het spreken van God, maar verder dan dat zijn we nog niet gekomen. Als er ergens een lacune is in ons Bijbelonderzoek en in ons theologisch nadenken over de betekenis van centrale Bijbelse begrippen, dan is het in dit opzicht. En dan te bedenken dat wij ons met de notie van het spreken van God in het hart van de theologie bevinden! In de christelijke traditie is theologie immers te definiëren als: het spreken over God op grond van het spreken van God.

God sprak bij wijze van spreken

Welnu, wat is dit spreken van God? Wij hebben gezien dat de mensen van de Bijbelse tijd in hun theologie, dat wil zeggen in hun denken en spreken over God, gebruik maakten van metaforen en van antropomorfismen, mensvormige voorstellingen van God. Welnu, ook de voorstelling dat God spreekt, is een antropomorfisme. Wij zullen de manier waarop de Bijbelse schrijvers de gedachte van het spreken Gods gebruikten, nimmer begrijpen, tenzij wij bereid zijn haar van meet af aan in het kader van de metafoor en het antropomorfisme te plaatsen. God sprak bij wijze van spreken. Wij hebben te maken met een soort beeldspraak, een manier van zeggen, een wijze van spreken over God. Het gaat om een bepaalde verwoording van ervaringen met God en gedachten over Hem, een onder woorden brengen van wat men gelooft dat Hij wil en hoe men zich vanuit het geloof voorstelt dat Hij handelt. De godsspraakformules en de van God gebruikte directe rede zijn de literaire inkleding, de concrete vorm waarmee aan het geloof in God in de taal gestalte wordt gegeven. Wij moeten daar niet méér achter zoeken dan wat de Bijbelse schrijvers er zelf mee hebben bedoeld.

Deze manier van spreken over God is bovendien niet specifiek oudtestamentisch, want ook de andere oude volkeren hebben zich hun goden als 'sprekend' voorgesteld. De voorstelling dat God 'spreekt' is naar haar formele kant niet een ontdekking van het oude Israël, maar hoort thuis in het wijdere verband van mensvormige voorstellingen van God, die ook bij omwonende oude volken in gebruik waren. Het spreken van God is, wat de vorm betreft, een literaire techniek die het oude Israël met de omwonende volken deelde.

Hoe komen godswoorden tot stand?

De voorstelling dat God spreekt, is de meest geijkte wijze waarop in het Oude Testament uitdrukking wordt gegeven aan de gedachte dat God zich met de wereld bemoeit en met mensen communiceert. Bij het onder woorden brengen van religieuze ervaringen en overtuigingen en inzichten omtrent het handelen van God maakten de Bijbelse schrijvers vooral gebruik van de literaire techniek van de dialoog en de monoloog. Deze techniek hoort niet specifiek tot het theologische taalgebruik van de Bijbel, maar is iets dat eigen is aan de spreek- en schrijftaal van alledag in alle culturen. Wie een

verhaal schrijft, laat de karakters van het verhaal aan het woord komen en legt hun daarbij bepaalde uitspraken in de mond om hun gedachten en gevoelens tot uitdrukking te brengen.

Voor de monoloog geldt dat hij als techniek bijzonder geschikt is om iemands gedachten, intenties en voornemens onder woorden te brengen, zoals de volgende voorbeelden laten zien. In het verhaal over het aanstaande vaderschap van de bejaarde Abraham drukt de verteller Abrahams twijfel en ongelooft als volgt uit: *Hij lachte en zei bij zichzelf: Zal dan aan een honderdjarige een kind geboren worden?* (Genesis 17:17). En zo wordt Jakobs bewustwording van de aanwezigheid van God te Betel na zijn droomervaring door middel van een monoloog uitgedrukt: *Toen Jakob wakker werd zei hij: Waarlijk, de HEER is op deze plaats en ik heb het niet geweten!* (Genesis 28:16). Deze literaire techniek wordt ook gebruikt wanneer men de gedachten en het handelen van God onder woorden wilde brengen. In het Tuinverhaal in Genesis 2 geeft de auteur met behulp van de monoloog uitdrukking aan Gods diepste bedoeling met de schepping van de vrouw: *En de HEER God zei: Het is niet goed dat de mens alleen is; Ik zal voor hem een metgezel maken, een wederhelft.* (Genesis 2:18).

Wanneer de Bijbelse schrijver het Zondvloedverhaal op grond van zijn geloof theologisch duidt en de zondvloed daarbij presenteert als een door God geplande straf, doet hij dat met behulp van een goddelijke monoloog: *Ik zal de mensen, die Ik geschapen heb van de aardbodem uitroeien.* (Genesis 6:7 - vgl. ook vers 3). Aan het eind van het verhaal brengt de auteur zijn geloof ten aanzien van de wereld na de zondvloed onder woorden door God te laten zeggen: *Ik zal de aardbodem niet weer vervloeken om de mens...* (Genesis 8:21). Zo worden Gods overwegingen en motieven in de vorm van een zelfoverleg door middel van deze literaire techniek onder woorden gebracht. Verdere bijvoorbeelden van goddelijke monologen zijn Genesis 1:26: *Laat Ons mensen maken naar ons beeld, als onze gelijkenis...* en Genesis 11:7: *Laten Wij neerdalen en daar hun taal verwarren.*

In al de genoemde gevallen is het zonder meer duidelijk dat het geenszins de bedoeling van de auteur is geweest de door God gesproken woorden letterlijk te citeren. Neen, hij gebruikte de directe rede uitsluitend als literair middel om datgene wat hij van God geloofde, onder woorden te brengen. Dit is één van de manieren waarop godswoorden in het Oude Testament tot stand zijn gekomen. De op deze wijze geformuleerde uitspraken van God zijn dus niet woorden van God in eigenlijke zin, maar in oneigenlijke zin. Want in de grond van de zaak hebben wij hier niet met een spreken *van* God te maken, maar met een manier van spreken *over* God. Reeds op grond van de genoemde voorbeelden kunnen wij het volgende stellen: niet alles wat in de Bijbel als uitspraak van God is geformuleerd, is ook door de Bijbelse schrijvers bedoeld verstaan te worden als zó woordelijk door God gesproken.

De meest geijkte literaire vorm waarin de gedachte van de communicatie en de relatie tussen God en de mens onder woorden wordt gebracht, is de dialoog. Wat men zich in zijn geloof als van God afkomstig voorstelt, wat van God 'overkomt', kan alleen maar in menselijke woorden weergegeven worden. Dit 'spreken' van God is in de grond van de zaak een spreken door mensen vanuit het perspectief van God, wat in feite een spreken namens God is. Daarmee zijn wij gekomen bij de meest

gebruikelijke manier waarop godswwoorden in de Bijbel tot stand kwamen. Priesters, profeten en geschiedschrijvers spraken over en namens God en brachten hun boodschap over in de vorm van door God zelf gesproken woorden.

De oudste en meest eenvoudige wijze waarop men in het oude Israël God raadpleegde, was om Hem via een priester te bevragen. Deze antwoordde dan namens God en formuleerde zijn orakel als een godswoord. Dit raadplegen gebeurde veelal met behulp van bepaalde orakeltechnieken, zoals het werpen van het lot en het manipuleren met de zogenaamde Urim en Tummim. Dat waren steentjes beschreven met de letters van het alfabet, die door de priester werden geschud, geworpen, en 'gelezen'. De uitslag werd dan als antwoord van God in de vorm van een orakel of godsspraak overgebracht. Als voorbeeld van een dergelijk godswoord noem ik Davids raadpleging van God tijdens de oorlog met de Filistijnen: *David vroeg de Heer: Zal ik optrekken tegen de Filistijnen en zult Gij hen in mijn macht geven? En de HEER antwoordde David: Trek op, want Ik zal de Filistijnen zeker in uw macht geven.* (2 Samuël 5:19).

Meer nog dan de priester werd in Israël met name de profeet geacht om krachtens een directe communicatie met God namens Hem te spreken en diens wil over te brengen. Deze manier van Gods wil te weten te komen wordt in het boek Deuteronomium voorgeschreven als de voor Israël enig toelaatbare wijze van God raadplegen: *Deze volken... luisteren naar wichelaars en waarzeggers, maar u heeft de HEER uw God dit niet toegelaten - een profeet... verwekt de HEER uw God voor u; naar hem moet u luisteren.* (Deuteronomium 18:14-15). In dezelfde geest laat de deuteronomist de profeet Bileam het volgende omtrent de godsraadpleging in Israël zeggen: *Aangezien er geen bezwering in Jakob noch waarzeggerij in Israël bestaat, wordt het op de juiste tijd aan Jakob gezegd en aan Israël wat God doet.* (Numeri 23:23). In Israël was het bij uitstek de profeet, die namens God sprak. Wat deze op grond van een religieuze ervaring of vanuit zijn geloofsovertuiging als de wil van God begreep, formuleerde hij als woorden door God gesproken. Meestal worden de godswwoorden geïntroduceerd met behulp van de typisch profetische godsspraakformules zoals 'het woord van de HEER kwam tot mij', 'de HEER zei tot mij', 'zo zegt de HEER' en 'uitspraak van de HEER'.

Alvorens dieper in te gaan op de manier waarop de profeten hun ervaringen met God en hun inzichten betreffende zijn handelen beleefden en verwoordden, moet ik in dit verband, naast de priester en de profeet, nog wijzen op een derde formuleerder van godswwoorden: de geschiedschrijver. Om de geschiedenis theologisch te duiden, maakten de Bijbelse geschiedschrijvers veelvuldig gebruik van de literaire techniek van de dialoog tussen God en mens. Wanneer we de zogenaamde 'historische' boeken van het Oude Testament, Genesis tot II Kronieken, aandachtig lezen, zal het ons opvallen dat de godsspraakformules en de dialoog vooral gebruikt worden bij de weergave van verhalen en gebeurtenissen die betrekking hebben op de sleutelfiguren uit de traditie en op de beslissende momenten in de geschiedenis van het oude Israël. De geschiedschrijvers stelden het zo voor alsof de geschiedenis als het ware begeleid werd door het goddelijke woord. Daartoe lieten ze God met de

sleutelfiguren communiceren: met Abraham, Isaak en Jakob uit de vroege voorgeschiedenis van Israël, met Mozes uit de latere voorgeschiedenis en verder met bepaalde richteren, zoals Gideon, Simson en Samuël, met bepaalde koningen, zoals Salomo en Hizkia, of indirect met koningen door bemiddeling van profeten als Gad, Natan, Ahia, Elia, Elisa en Jesaja. Zo ontstonden de godsspraken in de historische boeken. De als uitspraken van God geformuleerde woorden wortelen daarom ten diepste in het geloof van de geschiedschrijvers en in hun overtuiging dat God de geschiedenis leidt. Het idee van het spreken van God was voor hun de geijkte manier om de geschiedenis theologisch te duiden, dat wil zeggen om het verleden te interpreteren vanuit geloofsperspectief.

Het spreken van God bij de profeten: religieuze ervaring en overtuiging

In principe vindt een profetische uitspraak zijn oorsprong in een door de profeet beleefde godservaring, waarin hij zichzelf door God aangesproken weet. Dit geldt echter niet zonder meer voor ieder profetisch optreden, want ook al zou een profeet de term 'zo zegt de Heer' gebruiken, en daarmee voorgeven namens God te spreken, dan betekent dat nog geenszins dat hij zich ook inderdaad in een religieuze ervaring door God wist aangesproken. Het optreden van de valse profeten bewijst dat de diepste drijfveer achter een profetische uitspraak vaak iets geheel anders kon zijn dan een godservaring. Het kon een dogmatische of ideologische overweging zijn, eigenbelang of puur wensdenken. Het feit dat een profeet namens God sprak, was op zichzelf geen garantie dat er een verband bestond tussen het optreden van de profeet en het spreken Gods. Wie een profeet aanhoorde, had geen enkele garantie dat er aan diens profetie een spreken van God ten grondslag lag. Evenmin kon de profeet een bewijs op tafel leggen dat God hem een boodschap toevertrouwd had. Daarom was het beoordelen van de echtheid van een profetisch optreden voor de toehoorder een zaak van geloof. De profeet kon alleen door zijn ernst en bewogenheid anderen ervan overtuigen dat zijn subjectief beleefde communicatie met God waar was en dat zijn profetische uitspraken in overeenstemming waren met de wil van God.

Als een echt profetenwoord een reactie is op het spreken Gods, dan rijst de vraag hoe we ons dit 'spreken' van God moeten voorstellen. Laten we beginnen door te stellen dat er een wezenlijk verschil is tussen het 'spreken' van God en de weergave ervan door de profeet. Wat de profeet brengt, is een mensenwoord, een vertolking, een interpretatie van wat hij van God begrepen heeft. We hebben het spreken Gods niet anders dan in het spreken van de profeet die namens God en volgens eigen zeggen in diens geest spreekt. Hij verwoordt zijn innerlijke overtuiging aangaande Gods wil door God sprekend in te voeren in de eerste persoon enkelvoud. De door de profeet op deze wijze geformuleerde godswaarden blijven echter *zijn* woorden en moeten daarom verstaan worden als Gods woorden in oneigenlijke zin. Woorden van God in eigenlijke zin bestaan niet. Zijn 'spreken' krijgt pas gestalte in menselijke woorden.

Dit betekent dat we uit het gebruik van de directe rede in de passages waar God in de eerste persoon enkelvoud spreekt, niet mogen afleiden dat de profeet daarmee voorgeeft als het ware een stem 'uit de hemel', of 'van de overkant' te hebben gehoord. Hoewel aangenomen mag worden dat bepaalde profeten in een toestand van extase wel stemmen hebben kunnen horen, moeten wij echter beseffen dat het horen van een stem uit de hemel bij de oudtestamentische profeten een hoge uitzondering was. Het zou daarom een schromelijke vergissing zijn de godsspraakformules en het gebruik van de directe rede letterlijk op te vatten, als zouden wij overal waar God sprekend wordt ingevoerd, te maken hebben met woorden die de profeten zintuiglijk 'vanuit de hemel' gehoord hebben.

Het merendeel van de profetische uitspraken in het Oude Testament berust op de diepe innerlijke overtuiging van de desbetreffende profeet dat hij namens God spreekt. Dit inzicht maakt datgene, wat in de Bijbel over en namens God wordt gezegd, niet minder waar of theologisch van een mindere gehalte. Integendeel, het maakt het alleen maar begrijpelijker en concreter, als een diep menselijk getuigenis van geloofsinzichten omtrent God en zijn handelen in de wereld.

Directe bewustwording van het spreken van God in een religieuze ervaring

De voorstelling van het 'spreken' van God bij de profeten gaan we nu verdiepen door te vragen hoe een profeet ertoe komt een godswoord te formuleren. Dit kan op verschillende manieren gebeuren, afhankelijk van wat de aanleiding is voor de profeet om een situatie vanuit Gods perspectief te duiden, of om een gebeurtenis aan God toe te schrijven. De aanleiding kan een persoonlijke religieuze ervaring van de profeet zijn, waarbij hij zich innerlijk zó door God aangesproken weet dat hij zich een spreekbuis van God voelt. Wanneer de profeet nu deze ervaring onder woorden brengt, doet hij dat in de vorm van een spreekgebeuren, een dialoog tussen hem en God. Voorbeelden van zo'n ervaring zijn de visioenen van de profeet Amos (hoofdstuk 7) en de roepingservaring van Jesaja (hoofdstuk 6).

In gevallen als deze hoeven we niet direct te denken aan een 'bovennatuurlijke' ervaring van een 'buitenwereldse' werkelijkheid waarin God zich zou bevinden. Het gaat eerder om een buitengewone ervaring van de natuurlijke werkelijkheid, een intense beleving van een diepere dimensie van de aardse werkelijkheid, waarin God óók aanwezig is. Dergelijke godservaringen zijn niet voor iedereen weggelegd, maar kunnen wel door een profeet worden beleefd. Tijdens zo'n religieuze ervaring beleeft de profeet de aanwezigheid van God en weet hij zich door God aangesproken. We kunnen zo'n godservaring daarom het beste typeren als een *directe bewustwording* van Gods aanwezigheid.

De aanleiding tot een godservaring kan ook gewoon het zien van een alledaags voorwerp zijn, waardoor er een flits van onderkenning en bewustwording door de profeet heen gaat. Ik denk in dit geval aan wat in Jeremia 1:11 e.v. wordt gezegd: de profeet Jeremia stond eens te kijken naar een amandeltwijn, toen het hem plotseling duidelijk werd wat God van plan was te doen. Met het beeld van de amandeltwijn op zijn netvlies - in het Hebreeuws *sjâqêd*, 'waakboom' - kwam hij op grond van woordassociatie tot het inzicht dat God 'waakt' (*sjôqêd*) over zijn woord. Deze bewustwording

verwoordde de profeet met gebruikmaking van de literaire techniek van de dialoog: *En het woord van de HEER kwam tot mij: Wat ziet gij, Jeremia? Toen zei ik: Ik zie een waakboomtwijg. Daarop zei de HEER tot mij: Gij hebt goed gezien, want Ik waak over mijn woord om dat te doen.* (Jeremia 1:11v.).

Op precies dezelfde wijze wordt naar aanleiding van het zien van een kokende pot Jeremia's bewustwording van Gods handelen onder woorden gebracht: *En het woord van de HEER kwam andermaal tot mij: Wat ziet gij, Jeremia? Toen zei ik: Ik zie een kokende pot, kantelend vanuit het noorden. Daarop zei de HEER tot mij: Vanuit het noorden zal het onheil losbreken over alle inwoners van het land...* (Jeremia 1:13). In dit geval wordt de dialoog uitgebreid en gevolgd door een langere godsrede (de verzen 14-19), een techniek die vaker in de profetenboeken gehanteerd wordt.

Bewustwording achteraf van het spreken van God in een gebeurtenis

De profeten hadden naast belevenissen als deze ook ervaringen die moeten worden getypeerd als een *bewustwording achteraf*. In dit geval komt de profeet op grond van reflectie op datgene wat hij persoonlijk beleefde of in de geschiedenis van zijn volk meemaakte, *naderhand* tot het besef dat de desbetreffende gebeurtenis met God te maken heeft. Een duidelijk voorbeeld van een dergelijke bewustwording achteraf vinden we in het boek Hosea. De gelijknamige profeet was getrouwd met een 'ontuchtige vrouw' en had kinderen 'uit ontucht geboren'. Deze voor hem verdrietige en pijnlijke situatie bracht hem tot het inzicht dat zijn huwelijksituatie overeenkwam met de relatie tussen God en zijn volk: het volk was even ontrouw aan zijn God als de vrouw van Hosea aan haar man. Hij kwam bovendien tot het besef dat God deze zeer persoonlijke ervaring wilde gebruiken als een stukje aanschouwelijk onderwijs over de ontrouw van Israël. Hij werd zich ervan bewust dat zijn ongelukkige huwelijk zin had, doordat God het voor pedagogische doeleinden gebruikte.

Dit inzicht werd nu *achteraf* als een spreekgebeuren verwoord: *Het begin van het spreken van de HEER door Hosea. De HEER zei tot Hosea: Ga heen, neem u een ontuchtige vrouw en kinderen uit ontucht geboren...* (Hosea 1:2). Wat de profeet achteraf begreep als door God zo gewild, wordt hier als *opdracht* van God geformuleerd. Deze techniek wordt niet alleen door de profeten gebruikt, maar met name ook door de geschiedschrijvers. Het is niet alleen interessant, maar ook inzichtgevend, erop te letten hoe de als godswoord geformuleerde opdracht in dit vers als het ware in één adem overgaat van een spreken *van* God in de eerste persoon enkelvoud naar een spreken *over* Hem in de derde persoon: *...want het land wendt zich in schandelijke ontucht van de HEER af*. Hieruit blijkt dat de grens tussen het spreken *van* God en het spreken *over* Hem zeer vloeiend is. Een dergelijke vloeiende overgang vinden wij herhaaldelijk in de boeken van de profeten en ook elders (zie alleen al in Hosea de volgende plaatsen: 2:22; 3:1; 4:10; 4:15 e.v.; 5:4 e.v.; en zie verder Genesis 18:17 e.v.; 21:17; Exodus 9:1 e.v.; 9:5; 19:10 e.v.; 19:21,24, enz.).

Nog een duidelijk geval van een bewustwording achteraf vinden wij in Jeremia 32, waar verhaald wordt hoe Jeremia datgene wat hij gedurende familieonderhandelingen over de verdeling van land ondervonden had, pas achteraf ging zien als een 'spreken' van God: *Toen besepte ik dat dit een Jahwè-woord was.* (Jeremia 32:8). Op dezelfde wijze worden in het verhaal over het huwelijk van Isaak de ervaringen van de dienaar van Abraham, die een bruid voor Isaak moest gaan zoeken, door Laban en Betuël gezien als een 'bestiering van Jahwè' en als een 'zaak die van Jahwè is uitgegaan' (Genesis 24:50). De gang van zaken rond de bruidswerving, waarvan de auteur geloofde dat ze door God zó beschikt was, wordt als diens 'spreken' geduid, zonder dat er sprake is van een spreken van God in een concrete religieuze ervaring waarin Hij met de betrokkenen een gesprek voert.

Waar het om gaat, is dat een gebeurtenis die men opvatte als door God *bewerkstelligd*, beschreven kon worden als iets dat Hij *gesproken* had. In het Hebreeuwse denken is er een nauw verband tussen daad en woord - het woord *dâbâr* betekent namelijk zowel 'woord' als 'daad'. Vandaar dat men zich de verschillende scheppingsdaden van God in Genesis 1 kon voorstellen als scheppingsbevelen in de vorm van een scheppend spreekgebeuren: *En God zei...* En vandaar dat de psalmdichter kon zeggen: *Door het woord van de HEER zijn de hemelen gemaakt, door de adem van zijn mond al hun heer..., want Hij sprak en het was er, Hij gebod en het stond er.* (Psalm 33:6-9). Op dezelfde wijze konden de geschiedschrijvers de rol van God in de geschiedenis beschrijven als een spreekgebeuren, een dialoog tussen Hem en de sleutelfiguren in het geschiedverhaal.

Het spreken van God in de geschiedschrijving: een kwestie van geloof

Ik heb al eerder het één en ander gezegd over de manier waarop de geschiedschrijvers de godsspraakformules en de directe rede gebruikten om de gebeurtenissen in de geschiedenis met God in verband te brengen en zodoende theologisch te duiden. Wij hebben gezien dat hun diepe overtuiging, dat God de geschiedenis leidt, ten grondslag ligt aan hun gebruik van deze literaire techniek. De manier waarop de gedachte van het spreken van God gebruikt wordt om verhalen en historische feiten theologisch te interpreteren, is buitengewoon ingewikkeld en voor de gewone Bijbellezer moeilijk te begrijpen. In aansluiting bij wat ik reeds in dit verband getracht heb te verduidelijken, wil ik hier nog twee problemen behandelen. Ten eerste het probleem dat er in de Bijbelse geschiedschrijving formeel geen onderscheid wordt gemaakt tussen datgene wat God uitdrukkelijk beveelt en datgene wat Hij toelaat - dogmatici spreken in dit verband over 'de wil des bevels' en 'de wil des besluits'. In het algemeen worden gebeurtenissen, doordat ze gebeurd zijn, beschouwd als door God zo *gewild*, en daarom voorgesteld als door God *bevolen*.

In het licht hiervan kan ik me voorstellen dat wij er grote moeite mee hebben te accepteren dat God de mensen van toen *opdracht* zou hebben gegeven om de gruwelijke daden van geweld te plegen, die in de geschiedschrijving vermeld worden. Wij zullen met dit soort problemen moeite blijven hebben, tenzij wij bereid zijn de hierboven naar voren gebrachte inzichten betreffende de Bijbelse

geschiedschrijving te accepteren. Het handelen van God is immers niet iets dat als een serie objectief waarneembare gebeurtenissen uit de geschiedenis kan worden afgelezen, maar wordt in de geschiedenis ingelezen. Hieruit moeten we theologisch dan de conclusie trekken dat God de gruweldaden van uitroeiing en geweld *niet* heeft bevolen, maar doordat ze plaatsgevonden hebben, zagen de geschiedschrijvers ze als de wil van God en geloofden zij dat Hij ze 'bevolen' had.

Hier doet zich nog een tweede probleem voor, namelijk dat het vaak moeilijk is te onderscheiden tussen een concrete, historische ervaring van een persoon die zich door God geroepen wist, en een niet historisch bedoelde, theologische interpretatie achteraf, waarbij gebruik is gemaakt van de literaire techniek van het spreken van God. Toch moeten we, willen we op een verantwoorde wijze omgaan met de Bijbelse geschriften, dit onderscheid wel degelijk maken. De historicus moet dat in ieder geval doen. Het zou naar mijn mening hoogst onverantwoordelijk zijn net te doen alsof er geen probleem was, door voetstoots aan te nemen dat alle dialogen historisch precies zo verlopen zijn als ze beschreven zijn.

Het betreft, aan de ene kant, een gebeurtenis waarbij de betrokken persoon zelf *ten tijde van de* gebeurtenis de leiding van God heeft ervaren, en die als een concrete religieuze ervaring de traditie is ingegaan. En aan de andere kant, een gebeurtenis die neutraal de traditie is ingegaan en pas later, dus achteraf, door een geschiedschrijver als door God bestierd geïnterpreteerd werd. In het eerste geval ligt het moment van bewustwording van de leiding Gods bij de persoon die de gebeurtenis heeft meegemaakt. In het tweede geval ligt dat moment bij de geschiedschrijver, die over de geschiedenis vanuit zijn geloof reflecteert en haar theologische interpreteert. Evenals in bepaalde gevallen bij de profeten, moeten we ook hier bij de geschiedschrijving onderscheid maken tussen een godservaring die *tijdens* de gebeurtenis zelf werd beleefd, en een besef *achteraf* dat God erbij betrokken was. De grote moeilijkheid ligt echter daarin dat beide soorten ervaringen op precies dezelfde wijze theologisch zijn verwoord, namelijk met gebruikmaking van de godsspraakformules en de dialoog tussen God en de betrokkenen.

Als richtlijn voor ons denken over deze problematiek kunnen wij ervan uitgaan dat het bij de geschiedschrijver haast altijd gaat om een bewustwording van de leiding Gods achteraf, in tegenstelling tot de profeten bij wie we in de regel te maken hebben met gelijktijdige bewustwordingservaringen. De profeten stonden namelijk midden in de geschiedenis, waarop hun woorden betrekking hadden; de geschiedschrijvers niet, omdat die in een latere tijd leefden. Zij keken terug, reflecteerden erover en gaven achteraf een theologische interpretatie van de geschiedenis. Het is best mogelijk dat de geschiedschrijvers in de traditie enkele gevallen van een gelijktijdige bewustwordingservaring hebben aangetroffen, maar absoluut zeker weten we dat niet. Vrijwel zeker is, dat de verhalen over de oudvaders en de aartsvaders, over de uittocht, het verblijf in de woestijn en de intocht in Kanaän, voorzover ze niet pas later verzonnen zijn, op enkele uitzonderingen na, 'neutraal' waren overgeleverd. Pas in de geschiedschrijving werden zowel de overgeleverde als de

nieuw bedachte verhalen theologisch geïnterpreteerd vanuit het geloof in de leiding Gods in de geschiedenis. Het spreken van God functioneert in al deze gevallen als een literair middel om de verhalen theologisch te duiden.

Dit geldt bijvoorbeeld voor het bekende verhaal over de roeping van Abraham in Genesis 12, een verhaal dat veelal ten onrechte als precies zo gebeurd wordt beschouwd. Hoewel het niet als uitgesloten moet worden geacht dat Abraham zich van Godswege geroepen wist Haran te verlaten en naar Kanaän te trekken, is het niet erg waarschijnlijk dat een dergelijke roepingservaring in de oudste tradities is overgeleverd. Het gaat in Genesis 12 niet om de weergave door de geschiedschrijver van een overlevering betreffende een historische gebeurtenis, maar om een geloofsinterpretatie achteraf, waarbij het neutraal overgeleverde feit van de trek van de aartsvader theologisch werd geduid. We mogen niet vergeten dat er vele eeuwen liggen tussen Abrahams tocht naar Kanaän en de tijd van de eerste teboekstelling van Israëls voorgeschiedenis. Bovendien moeten we niet uit het oog verliezen dat God Jahwè, die volgens de geschiedschrijver Abraham heeft geroepen, pas in de tijd van Mozes aan Israël bekend was geworden. Wanneer de geschiedschrijver zegt dat *Jahwè* tot Abraham sprak, dan bedoelt hij daar niets méér mee dan dat de trek van de aartsvader door God Jahwe was gewild en op gang gebracht.

Mozes daarentegen is een figuur die als geen ander in de Bijbelse geschiedschrijving voorgesteld wordt als iemand die haast voortdurend door God wordt toegesproken. We kunnen daarom niet uitsluiten dat er tradities geweest waren over godservaringen die hem te beurt waren gevallen. Zonder deze veronderstelling zou het zeer moeilijk zijn het ontstaan van het Jahwègeloof als monotheïstische godsdienst te verklaren en de centrale plaats van de belijdenissen betreffende de uittocht uit Egypte in het oude Israël te begrijpen. Maar de manier waarop het echter in de boeken Exodus tot Numeri wordt voorgesteld, als zou God haast bij iedere handeling van Mozes het initiatief genomen hebben door middel van een godsspraak, laat duidelijk zien dat we te maken hebben met een geloofsinterpretatie van de overleveringen achteraf. Los van de vraag of Mozes inderdaad een historische figuur was, hebben de geschiedschrijvers met behulp van het idee van het spreken van God tot Mozes tot uitdrukking willen brengen hoezeer God aanwezig en betrokken was bij de beslissende momenten in Israëls oudste geschiedenis.

Met precies dezelfde bedoeling hebben de priesterlijke bewerkers van de boeken Exodus, Leviticus en Numeri, tijdens en na de Babylonische ballingschap, hele reeksen wetten, waarvan het merendeel lang na de veronderstelde tijd van Mozes is ontstaan, toegevoegd aan het grote geschiedverhaal met gebruikmaking van stereotiepe godsspraakformules als 'De HEER sprak tot Mozes' en 'God zei tot Mozes'. Met hun voorstelling van de gang van zaken, als zou God de wetten op de berg Sinai aan Mozes gedicteerd hebben, wilden de auteurs niets méér zeggen dan dat de desbetreffende voorschriften in de Mozestradietie staan en daarom naar hun inzicht in overeenstemming zijn met de

wil van God. Achter het 'spreken' van God bij de Sinai moeten we niet méér willen zoeken dan wat deze schrijvers er zelf mee hebben bedoeld.

Het spreken van God is in het Oude Testament geen historisch begrip, maar een theologische notie. Het enige historische ervan is het feit dat er in bepaalde gevallen sprake is van concrete, historische godservaringen. En dan nog is het spreken van God geen objectief waarneembaar gebeuren, maar een zaak van religieuze ervaring en geloof. God spreekt alleen voor wie Hem religieus ervaart en in Hem gelooft. Het is een manier van zeggen, een onder woorden brengen van de overtuiging dat God zich met de wereld bemoeit en met mensen communiceert. Voor het oude Israël was het spreken van God van begin tot eind een zaak van geloof. Dat is het ook voor mij, en als het goed is, voor allen die in de Bijbelse traditie staan. Het bekende sjibbolet van de Lutheranen, *sola fide*, 'alleen door geloof', dat als leus van de hele Reformatie kan gelden, krijgt hiermee niet alleen een extra dimensie, maar komt ook in een nieuw licht te staan.